

Łukasz Kaczmarczyk

Zasady funkcjonowania bankowości bezodsetkowej w islamie i jej wpływ na życie wspólnoty muzułmańskiej

Nurt SVD 47/wyd. spec., 115-129

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zasady funkcjonowania bankowości bezodsetkowej w islamie i jej wpływ na życie wspólnoty muzułmańskiej

Łukasz Kaczmarczyk

Absolwent Szkoły Głównej Handlowej (ekonomia) i Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (teologia systematyczna). Obecnie doktorant w Kolegium Gospodarki Światowej AGH oraz w Instytucie Wiedzy o Kulturze UKSW. Autor publikacji z zakresu ekonomii, kultury i teologii. Zainteresowania badawcze: wybrane aspekty funkcjonowania Unii Europejskiej.

Reguły prowadzenia bezodsetkowej bankowości w islamie wywodzą się przede wszystkim z podstawowych dla wspólnot muzułmańskich rozważań religijnych oraz źródeł prawa, jakimi są Koran, *szariat* oraz *sunna*, stanowiąca zbiór wydarzeń i wypowiedzi Mahometa odnośnie problemów z życia codziennego oraz stosunków społecznych i obyczajów muzułmańskich. Zbudowany na zasadach solidaryzmu społecznego¹ system bankowy w islamie łączy w sobie respektowanie fundamentalnych zasad etycznych oraz wiarygodność wynikającą z przejrzystych relacji pomiędzy instytucją finansową a klientem, choć podtrzymanie różnorodności stosowanych instrumentów finansowych domaga się niejednokrotnie dość elastycznej interpretacji rygorystycznych pryncypiów prawa muzułmańskiego.

1. Zakaz lichwy

Pobieranie lichwy (*riba*) utożsamia się w islamie z automatycznym uzyskiwaniem nienależnej nadwyżki, stanowiącej skądinąd pod-

¹ T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat finansów*, „Rynek kapitałowy”, 27 stycznia 2009, por. www.finance.wp.pl/kat,98558,title,Islam-wkracza-w-europejski-swiat-finansow,wid,10788448,wiadomosc.html [dostęp:14.03.2012].

stawę bogacenia się w wyniku pożyczania kapitału na wysoki procent². Początki współczesnej debaty nad interpretacją zawartego w prawie muzułmańskim zakazu pobierania wynagrodzenia w postaci odsetek datuje się na lata 60. XX wieku, gdy muzułmanie masowo wycofywali swoje wkłady ulokowane w bankach handlowych z uwagi na obecne w nich oprocentowanie, krytykowane jako praktyka niezgodna z szariatem. Zjawisko to legło u podstaw przygotowywania w większości krajów muzułmańskich nowych planów gospodarczych opartych na zasadzie oszczędzania (*adhar*), która z jednej strony przynosiła realne korzyści całej wspólnoty, z drugiej zaś nie eliminowała jednak trudności związanych z legalizacją oszczędzania w świetle prawa muzułmańskiego. Rozstrzygnięcia problemu dokonał ówczesny autorytet w sprawach religijnych, pochodzący z Egiptu szajch Mahmud Szaltut, który w wydanej opinii zawarł stwierdzenie, że każdy rodzaj oprocentowania w operacjach bankowych należy uznać za lichwę, nawet jeśli pozyskane odsetki miałyby zostać przekazane na pomoc najbardziej szym. Mimo że – z uwagi na doniosłą rolę oszczędzania w rozwoju gospodarczym krajów muzułmańskich – władze podejmowały próbę skłonienia teologów do akceptacji poglądu, iż zysk z oprocentowania nie stanowi lichwy, jeśli zostaje włączony w realizację projektów gospodarczych służących dobru całego społeczeństwa, powstała w 1964 roku Akademia Badań Muzułmańskich na zwołanym w kolejnym roku kongresie poświęconym problematyce lichwy i eliminacji oprocentowania z operacji bankowych przyjęła zasadę, że wszelkie transakcje handlowe oparte na korzyściach wynikających z oprocentowania należy interpretować w kategoriach lichwy i bezwzględnie potępić³.

Pojęcie lichwy ma charakter niejednorodny, a badacze muzułmańscy wyróżniają jej dwie kategorie: *riba al nasee'* (odsetki odroczone), którą pozyskuje się wskutek wydłużania okresu pożyczki, co prowadzi ostatecznie do naliczania sumy większej niż początkowa kwota, oraz *riba al fadhl* (lichwa wynikająca ze wzrostu), kojarzona z pożyczaniem pieni-

² Już w surze 2,278 czytamy, że pobierający lichwę znajdują się w stanie wojny z Bogiem i Jego Prorokiem: „O wy, którzy wierzycie! Bójcie się Boga i porzucie to, co pozostało z lichwy, jeśli jesteście wierzącymi! Jeśli jednak tego nie uczynicie, to oczekujcie wezwania do wojny od Boga i Jego Posłańca! A jeśli się nawrócicie, to otrzymacie swój kapitał (...)”. Inne zakazy lichwy znajdujemy w surach 3,4 i 30. *Tłumaczenie znaczenia Świętego Koranu według Józefa Bielawskiego*, Warszawa 1986, por. [www.planetaislam.com/koran_bielawski.html,2:al-Baqarah\(Krowa\)](http://www.planetaislam.com/koran_bielawski.html,2:al-Baqarah(Krowa)) [dostęp: 15.03.2012].

³ A. Nazmi, *Bankowość muzułmańska*, [w:] *Encyklopedia PWN* [on-line], www.encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3874125 [dostęp: 27.12.2011].

dzy tylko po to, aby zostały one zwrócone z przynoszącą zyski częścią dodatkową⁴. Niedopuszczalne są zatem wszelkie formy zysków czerpanych z oprocentowania cudzych pieniędzy, w tym także rozmaite operacje bankowe oparte na oprocentowaniu, takie jak lokaty krótko- i długoterminowe, książeczki i rachunki oszczędnościowe, akredytywy, weksle czy obligacje, niezależnie od tego, czy osiągnięte korzyści zostałyby przeznaczone na inwestycje czy skonsumowane⁵. Bezwzględny zakaz lichwy obejmuje zarówno transakcje pomiędzy osobami prywatnymi, jak i między przedsiębiorstwami czy innymi podmiotami.

Zakaz udzielania oprocentowanych pożyczek (*kard*) należy wywodzić także z przekonania, że pożyczkodawca nie powinien wykorzystywać słabszej pozycji pożyczkobiorcy, gdyż pomoc bliźniemu, zmuszonemu prosić o pożyczkę w potrzebie, to jeden z głównych moralnych obowiązków muzułmanina. Powstałe w konsekwencji oprocentowanych transakcji niesprawiedliwości prowadzą do potępienia nie tylko osiągającego zyski pożyczkodawcy, ale i płaćącego odsetki pożyczkobiorcy. Jak głosi myśl muzułmańska, źródłem zła jest tu brak symetrii w relacjach pomiędzy pożyczającym i udzielającym pożyczki. Z jednej strony bowiem pobieranie procentu staje się niesprawiedliwe, gdy pożyczkobiorca z pozyskanych środków finansowych nie jest w stanie osiągnąć zysku, który zapewniłby mu zdolność zwrotu pożyczonej kwoty z odsetkami, w wyniku czego nadmierny dochód uzyskuje pożyczkodawca. Z drugiej zaś strony – w sytuacji, gdy zyski z pożyczonej kwoty okazałyby się wyższe niż zaplanowano, a stopa procentowa kształtowałaby się poniżej poziomu inflacji – niezasłużonym beneficjentem transakcji stałby się pożyczkobiorca⁶.

Interesującym zagadnieniem w tym kontekście jest również kwestia podejmowania ryzyka w obrocie pieniężnym. Islam formułuje zakaz lichwy argumentując, że za niedopuszczalne należy uznać narażanie mienia osób trzecich na niebezpieczeństwo jego utraty lub

⁴ B. Paxford zwraca uwagę, że pojęcie *riba* nie powinno być utożsamiane wyłącznie z odsetkami, gdyż dotyczy ono wszelkiego rodzaju opłat, które nie wynikają bezpośrednio z warunków transakcji. B. Paxford, *Bankowość islamska – z czym to się je?*, 29 września 2009, www.prnews.pl/nasz-gosc/bankowosc-islamska-z-czym-sie-je-55298.html [dostęp: 16.03.2012].

⁵ A. Nazmi, *Bankowość muzułmańska*, dz. cyt.

⁶ R. Wielgórski, A. Chimerek, *Wynagrodzenie z tytułu umowy murabaha należy traktować jako odsetki zaliczane do kosztów podatkowych w dacie zapłaty*, www.tax-online.pl/aktualnosc/39595/Wynagrodzenie_z_tytulu_umowy_murabaha_nalezcy_traktowac_jako_odsetki_zaliczane_do_kosztow_podatkowych_w_dacie_zaplaty [dostęp: 2.02.2012].

uszczerplenia (zakaz *gharar*⁷), a w szczególności potępia gry losowe oraz hazard (*maysir*), gdyż uzależniają one stan posiadania od losowego wyniku⁸. Z aprobatą myśli muzułmańskiej spotyka się jednak podejmowanie ryzyka właściwego dla działalności przedsiębiorcy, a związanego z osiągnięciem zysku ekonomicznego⁹.

2. Główne cechy bankowości muzułmańskiej

Charakterystyczna dla działalności prowadzonej przez banki muzułmańskie rezygnacja z oprocentowania i związanej z możliwościami kreacji pieniądza spekulacji powoduje, iż banki te – operując rzeczywistym kapitałem pochodzącym z depozytów – dostrzegają szansę osiągnięcia zysków w podejmowaniu inwestycji opartych na produkcji i sprzedaży dóbr¹⁰. Zobligowany tym samym do inwestowania bezpośrednio w gospodarkę realną bank przekazuje najczęściej posiadane środki na rozwój sektorów przemysłowych lub usługowych, choć ulokowane w systemie fundusze mogą służyć również transakcjom kupna i sprzedaży rozmaitych papierów wartościowych, stabilnych walut czy złota i srebra¹¹.

Sfery gospodarczego zaangażowania banków muzułmańskich pozostają jednakże ściśle podporządkowane rygorom etycznym i społecznym, ze szczególnym uwzględnieniem interesu całej wspólnoty, w wyniku czego wyklucza się m.in. wspomaganie przez sektor bankowy przemysłów oferujących dobra i usługi niezgodne z podstawowymi zasadami islamu, takie jak produkcja broni, alkoholu czy pornografii, gdyż – w przekonaniu wyznawców islamu – wpływają one destabilizująco na społeczeństwo, a zwłaszcza na życie rodzinne. Wskazuje to na właściwe dla bankowości islamskiej przesunięcie akcentów z czysto ekonomicznego wymiaru wypracowywania maksymalnego zysku na wymogi sfery etycznej, poszerzające perspektywę funkcjonowania in-

⁷ Słowo to oznacza *niepewność, wieloznaczność, niejasność*, a sama reguła legła u podstaw zakazu wykorzystywania klasycznych instrumentów pochodnych w bankowości islamskiej, co do których wielkość korzyści lub strat jest nieprzewidywalna. B. Paxford, *Bankowość islamska...*, dz. cyt.

⁸ J. Karwowski, *Krytyka systemu rezerwy cząstkowej w ujęciu szkoły austriackiej i bankowości islamskiej*, www.karwowski.edu.pl/attachments/File/Rezerwa_czastkowa.pdf, s. 2 [dostęp: 28.12.2011].

⁹ M. Iqbal, Ph. Molyneux, *Thirty Years of Islamic Banking*, Palgrave Macmillan, New York 2005, s. 6-17.

¹⁰ T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

¹¹ A. Nazmi, *Bankowość muzułmańska*, dz. cyt.

stytucji kredytującej o aspekty społeczno-kulturowe¹², częstokroć powiązane także z działalnością charytatywną.

Niemожność czerpania zysków z oprocentowanych transakcji oraz kreacji długu kredytowego spowodowała, iż banki muzułmańskie rozwinęły szeroką paletę operacji, które nie mogą podlegać oprocentowaniu, a jednocześnie stanowią źródło dochodu sektora bankowego. Dotyczy to w dużej mierze wszelakiego rodzaju czynności związanych z obsługą klienta, takich jak otwieranie i prowadzenie rachunków bieżących, wydawanie książeczek czekowych i kart płatniczych, czy ostatecznie udzielanie tzw. dogodnych pożyczek osobom prywatnym¹³. Bank może również udzielać nieoprocentowanych kredytów oraz wystawiać weksle gwarancyjne, żądając od klienta wniesienia wyłącznej opłaty operacyjnej.

Wymogi te leżą u podstaw specyficznych relacji pomiędzy bankiem a deponentem w islamie, którzy współpracują w oparciu o zasadę solidarnego dzielenia ryzyka kredytowego. Z jednej strony bowiem deponent ponosi realne ryzyko związane z lokowaniem kapitału, z drugiej zaś – posiada prawo do faktycznie osiągniętego zysku wynikającego ze sfinansowanych procesów gospodarowania, mimo że wielkość przyszłych korzyści pozostaje nieznana¹⁴. Proporcje podziału osiągniętych zysków lub strat pomiędzy klientem a instytucją bankową określone zostają w kontrakcie zawierającym pomiędzy obiema stronami, w której nacisk kładzie się nie tylko na równość partnerów, ale również na respektowanie podjętych zobowiązań oraz klarowność postanowień zapisanych w umowie. Co charakterystyczne, w odróżnieniu od systemów bankowych opartych na stopie procentowej, w których najważniejszym kryterium decydującym o udzieleniu kredytu jest wiarygodność kredytobiorcy, w bankowości islamskiej, opierającej się na odpowiedzialnej partycypacji w zyskach i stratach, kluczowe znaczenie przypisywane jest raczej oczekiwanej rentowności realizowanego wspólnie przedsięwzięcia¹⁵.

¹² T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

¹³ Wiąże się to najczęściej z dużo wyższymi opłatami pobieranymi przez banki muzułmańskie za owe usługi.

¹⁴ Wynika to przede wszystkim z prowadzenia realnych inwestycji i związanego z tym braku określonej *ex ante* stopy zwrotu, charakterystycznej dla bankowości bazującej na deklarowanej stopie procentowej. J. Karwowski, *Krytyka systemu rezerwy częściowej...*, dz. cyt., s. 6.

¹⁵ Nie brakuje analiz wykazujących, iż model islamski jest z tego względu bardziej transparentny i uczciwszy, a w związku z tym może efektywniej sprzyjać inwestycjom i ekspansji gospodarczej niż tradycyjne systemy bankowe

3. Produkty bankowości islamskiej

Główną formułą, w oparciu o którą osoba dysponująca wolnymi środkami finansowymi może je ulokować w islamskiej instytucji finansowej, jest umowa powiernictwa (*wadiah*), która zakłada, że dochody płynące z inwestowania ulokowanych środków stanowią dochód powiernika. Deponujący określoną kwotę może wprawdzie żądać zwrotu powierzonych środków w każdej chwili, lecz nie przysługuje mu prawo otrzymania jakiegokolwiek wynagrodzenia w postaci odsetek. Wspomniani, rygorystyczny zakaz oprocentowania legł zatem u podstaw praktyki, zgodnie z którą instytucja finansowa dobrowolnie przekazuje powierzającemu część zysków w formie darowizny (*hibah*)¹⁶.

Do instrumentów bankowości islamskiej sensu stricto zaliczamy *mudarabę* oraz *muszarabę*, które – jako inwestycje rozciągnięte w czasie, związane z ryzykiem prowadzenia działalności gospodarczej – nie gwarantują osiągnięcia korzyści z przedsięwzięcia. Konieczność obejścia rygorów *szariatu* stworzyła podstawy drugiego modelu bankowości muzułmańskiej, który – wykorzystując metody zbliżone do znanego w kulturze zachodniej kredytu kupieckiego – sprawił, iż w praktyce bankowej islamu zaczęły dominować umowy oparte na *de facto* przewidywalnym dochodzie (m.in. *murabaha*, *idżara*)¹⁷.

3.1. Mudaraba

Zbliżona pod względem ekonomicznym do spółki komandytowej konstrukcja *mudaraby* wynika z faktu, iż finanse muzułmańskie nie przewidują z góry określonej wypłaty kwoty na rzecz deponentów, uzależniając jej wysokość od wyników działalności kredytowej banku¹⁸. *Mudaraba* jest bowiem swoistą umową powierniczą, na mocy której jedna ze stron porozumienia (*rabbul-mal*), stawiająca do dyspozycji kapitał i finansująca określone przedsięwzięcie, dzieli się zyskami z zobligowaną do wniesienia pracy jako czynnika produkcji stroną zarządzającą ową inwestycją (*mudarib*) według zasad ustalonych w momencie podpisywania umowy¹⁹. Mamy tu zatem do czynienia nie tyle

oparte na rezerwie cząstkowej. Tamże.

¹⁶ R. Wielgórski, A. Chimerek, *Wynagrodzenie z tytułu umowy murabaha...*, dz. cyt.

¹⁷ J. Karwowski, *Krytyka systemu rezerwy cząstkowej...*, dz. cyt., s. 6.

¹⁸ R. Wielgórski, A. Chimerek, *Wynagrodzenie z tytułu umowy murabaha...*, dz. cyt.

¹⁹ A. Waś, *Muzułmański system bankowości*, www.religie.wiara.pl/doc/472267 [dostęp: 16.03.2012]. Stronami umowy mogą być nie tylko klienci indywidualni, ale także grupy osób.

z formą pożyczki, co rodzajem kapitału inwestycyjnego, gdyż celem działania wspólników jest prowadzenie działalności produkcyjnej, handlowej lub świadczenie usług dla wypracowania jak największego zysku²⁰. Nie należy jednak zapominać, że wadą *mudaraby* jest fakt, iż kapitałodawca musi ponieść ryzyko potencjalnych strat w proporcji odpowiadającej jego udziałowi w całości finansowania, mimo że nie posiada on wyłącznego wpływu na działanie wspólnego przedsiębiorstwa. Utracone korzyści strony zarządzającej przedsięwzięciem ograniczają się jedynie do braku wynagrodzenia za świadczone usługi²¹.

Jak ocenia J. Karwowski, *mudaraba* może prowadzić do asymetrii zawieranych kontraktów, w wyniku czego podkreśla on znaczenie sprawnego systemu regulacji i kontroli wykorzystywania przez banki muzułmańskie owego – bardzo rozpowszechnionego – instrumentu, którego właściwe użycie może mieć decydujący wpływ na sprawne funkcjonowanie bankowości w islamie²².

3.2. Muszaraka

Muszaraka, stanowiąca odpowiednik spółki jawnej, polega na założeniu wraz z klientem – w oparciu o przedstawiony przez niego projekt – przedsiębiorstwa, finansowanego przede wszystkim z wkładów oszczędnościowych deponenta, które bank lokuje na koncie inwestycyjnym. Klient sam określa czas, na jaki chce zdeponować pieniądze w banku²³, zaś rozliczenie inwestycji następuje pod koniec każdego roku finansowego. Umowa tego typu może również zostać zawarta przez grupę osób, choć w odróżnieniu od omawianej powyżej *mudaraby*, wszyscy wspólnicy angażują się w przedsięwzięcie zarówno poprzez wkład finansowy, jak i sprawowanie zarządu, choć niekoniecznie w równym stopniu. Wprawdzie podział zysku pomiędzy wspólnikami jest najczęściej wynikiem porozumienia zawartego w umowie, lecz w sytuacji niepowodzenia przedsięwzięcia udział w stratach jest proporcjonalny do stopnia partycypacji poszczególnych osób w kapitale spółki. Co istotne, banki islamskie ponoszą odpowiedzialność wyłącznie za straty wynikające ze złego administrowania przedsięwzięcia, nie gwarantując zysków ani zwrotu wkładu pieniężnego w przypadku

²⁰ U. Chapra, *Banki bez odsetek – czy to jest możliwe?*, tłum. K. Wieczorek, www.planetaislam.com/islam/bankibezodsetek.html [dostęp: 12.03.2012].

²¹ T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

²² J. Karwowski, *Krytyka systemu rezerwy częściowej...*, dz. cyt., s. 6.

²³ Okres ten nie może być jednak krótszy niż jeden miesiąc.

strat powstałych z innych powodów²⁴. Zobowiązania instytucji finansowych są bowiem ograniczone do wysokości zapewnionego przez nich finansowania i nie mogą jej przekraczać²⁵.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa rodzaje *muszaraki*: trwałą oraz słabnącą. Pierwsza z nich dotyczy przedsięwzięć, w których bank deklaruje uczestnictwo w kapitale spółki i partycypuje w jej zyskach, przy czym okres umowy nie zostaje z góry określony, w wyniku czego rozwiązanie kontraktu dokonuje się wyłącznie poprzez wycofanie się jednej ze stron. W przypadku *muszaraki* słabnącej bank wraz z upływem czasu obniża poziom zaangażowania w projekcie, ostatecznie przekazując całość kapitału w ręce podmiotu prywatnego²⁶. Nie ulega jednak wątpliwości, iż, niezależnie od przyjętej formuły, główną wadą *muszaraki* jest brak – często poszukiwanej przez klientów banku – stabilności i gwarancji dochodu, choć należy zauważyć, że żaden z instrumentów bankowości muzułmańskiej, w ścisłym rozumieniu tego słowa, możliwości osiągnięcia owych cech przychodu nie posiada²⁷.

3.3. *Murabaha*

Jak wspomniano, *mudaraba* oraz *muszaraka* wiążą się z potencjalnym udziałem finansującego w ewentualnych stratach, co dało podstawę stworzenia mechanizmów eliminujących ryzyko. Transakcje oparte na umowie *murabaha* dotyczą nabycia przez instytucję finansującą dobra lub aktywa wskazanego przez klienta od strony trzeciej w celu odsprzedaży owego dobra zleceniodawcy po cenie uwzględniającej poniesione koszty dodatkowe oraz – jeśli zapłata za przedmiot umowy została odroczone w czasie – marżę określaną jako wyznaczony procent od ceny nabycia aktywa lub w wysokości ustalonej kwotowo²⁸. Co istotne dla owej transakcji, cena zakupu dobra oraz charakter i wysokość marży powinny zostać ustalone między bankiem a ostatecznym nabywcą przed wykonaniem umowy i nie mogą ulec zmianie w trakcie jej trwania²⁹.

²⁴ T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

²⁵ U. Chapra, *Banki bez odsetek...*, dz. cyt.

²⁶ T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

²⁷ J. Karwowski, *Krytyka systemu rezerwy cząstkowej...*, dz. cyt., s. 6.

²⁸ U. Chapra, *Banki bez odsetek...*, dz. cyt. Odwrotnością *murabahy* jest umowa *bai salam*, opierająca się na zakupie przez kredytującego towarów za gotówkę z odroczonego terminem ich dostarczenia. R. Wielgórski, A. Chimerek, *Wynagrodzenie z tytułu umowy murabaha...*, dz. cyt.

²⁹ Tamże.

Konstrukcja *murabahy* – jako formy odsprzedaży z zyskiem – wskazuje na powiązania z kredytem kupieckim, w którym mamy do czynienia z realizacją zasady odroczonej płatności. Jednak w odróżnieniu od owego kredytu, który udzielany jest zazwyczaj przez producenta lub hurtowego sprzedawcę danego towaru, w odnośnym instrumencie instytucja finansująca zawiera jedynie formalne umowy kupna i sprzedaży, dokonując transakcji na zlecenie klienta, dla którego nabywa wskazane dobro. Kolejną różnicę stanowi fakt, że w sytuacji opóźnienia płatności poza wyznaczony termin, kredytujący nie może żądać jakichkolwiek dodatkowych odsetek z tego tytułu ani też podwyższyć ustalonej naonczas ceny, zdany wyłącznie na oczekiwanie poprawy sytuacji materialnej nabywcy dobra lub umorzenie zadłużenia³⁰. W przypadku podjęcia przez instytucję finansową kroków prawnych mających na celu zaspokojenie powstałego roszczenia poprzez odebranie i odsprzedaż określonego w transakcji dobra, musi ona jednak zwrócić uwagę, czy cena ponownej sprzedaży nie okaże się wyższa niż kwota ustalona w umowie zawartej z pierwotnym nabywcą – powstały w ten sposób zysk musiałby bowiem zostać zwrócony temu ostatniemu, ponieważ perspektywa osiągnięcia dodatkowych korzyści przez kredytującego byłaby równoznaczna z uzyskaniem niedozwolonych odsetek³¹.

Murabaha znalazła uznanie w muzułmańskim systemie bankowym głównie ze względu na fakt, że bank (lub inna instytucja finansująca) nie uzyskuje w wyniku kontraktu wynagrodzenia w postaci odsetek za udostępnienie kapitału, lecz na równi z klientem ponosi ryzyko jako właściciel i sprzedawca przedmiotu umowy. W związku z powyższym, mimo że marża jest swoistym wynagrodzeniem dla banku za ryzyko, jakie ponosi on z tytułu posiadania i zarządzania dobrem, stanowiąc ekwiwalent oprocentowania kredytów udzielanego w porównywalnych (zachodnich) warunkach transakcyjnych, całość przedsięwzięcia pozostaje w zgodzie z wymogami prawa muzułmań-

³⁰ Tamże. Por. także tekst sury 2,280, w której wskazuje się, że „jeśli kto jest w trudnym położeniu, to należy poczekać, aż jego sytuacja się poprawi; ale darowanie tego jako jałmużny jest dla was lepsze; żebyście tylko wiedzieli!”. *Tłumaczenie znaczenia Świętego Koranu...*, dz. cyt.

³¹ W rzeczywistości proceder nabycia przez instytucję finansową jakiegoś dobra w celu odsprzedaży z zyskiem nie do końca eliminuje problem *riba*, zwłaszcza w sytuacji, gdy bank w celu dokonania zakupu towaru kreuje pieniądź. Zdaniem A.K.M. Meery i M. Larbaniego praktyki nabywania realnego majątku w wyniku wykorzystania systemu rezerwy cząstkowej można z powodzeniem nazwać „zalegalizowanym złodziejstwem”. Por. A.K.M. Meera, M. Larbani, *Ownership Effects of Fractional Reserve Banking: an Islamic Perspective*, „Humanomics”, nr 2, 2009, s. 109.

skiego³². Warto jednakże zauważyć, że umowa ta nie może dotyczyć transakcji zamiany metali szlachetnych na inne metale szlachetne lub pieniądze, zamiany jednej waluty na drugą oraz zamiany żywności na inny rodzaj artykułów spożywczych. W tychże transakcjach – zgodnie z rozstrzygnięciami sunny – niedopuszczalne jest bowiem nie tylko odrażanie płatności, ale także wymiana nieekwiwalentna. W rezultacie, praktyka zawierania *murabahy* dotyczy zazwyczaj zakupu środków trwałych służących prowadzeniu działalności gospodarczej lub nabywania nieruchomości dla celów prywatnych³³.

3.4. Idżara i *kard hasan*

Brak możliwości pobierania odsetek za ewentualne opóźnienia płatności sprawił, że *murabaha* systematycznie traci na popularności na rzecz transakcji określanych mianem idżara (stanowiących odmianę leasingu), w których udzielający kredytu nie przenosi wprawdzie własności na rzecz klienta, lecz udziela mu prawa do korzystania z niej za określoną miesięczną opłatę. W ostatecznym rozrachunku suma pobranych opłat równa jest cenie zakupu dobra, powiększonej o prowizję³⁴. W analizie idżary warto wskazać, iż szariat nie zezwala na zawieranie warunkowych umów o przeniesienie własności, stąd też w omawianym kontrakcie kredytujący składa obietnicę, że po zakończeniu umowy podaruje rzecz najemcy jako *hibah*³⁵.

Kard hasan to forma kontraktu obejmująca wszelkiego rodzaju bezodsetkowe pożyczki, udzielane w formie pomocy finansowej dla najbardziej potrzebujących. Niektóre banki muzułmańskie udzielają *kard hasan* również właścicielom niewielkich przedsiębiorstw i farmom, wspierając ich działalność gospodarczą³⁶.

³² R. Wielgórski, A. Chimerek, *Wynagrodzenie z tytułu umowy murabaha...*, dz. cyt.

³³ Tamże.

³⁴ T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

³⁵ R. Wielgórski, A. Chimerek, *Wynagrodzenie z tytułu umowy murabaha...*, dz. cyt.

³⁶ J.A. Rossakiewicz, *Gospodarka i bankowość bezodsetkowa*, „Demokracja finansowa. Solidaryzm społeczny w gospodarce i polityce”, nr 6, 2006, www.rossakiewicz.pl/demokracja/df06.html [dostęp: 3.03.2012]. Por. także: M. Amin El-Gamal, *A Basic Guide to Contemporary Islamic Banking and Finance*, Rice University, June 2000, www.ruf.rice.edu/~elgamal/files/primer.pdf [dostęp: 4.03.2012].

4. Rozwój bankowości muzułmańskiej

Pionierskie próby stworzenia bankowości zgodnej z wymogami prawa muzułmańskiego podejmowano w Indiach już w latach 30. minionego wieku. Jednakże pierwsza tego typu instytucja została utworzona w 1963 roku w Mit Chmar, niewielkiej miejscowości egipskiej, w której – istniejące do dziś – Egipskie Towarzystwo Oszczędnościowe prowadzi działalność finansową i społeczną, zajmując się m.in. obrotem towarami po preferencyjnych cenach, oferowaniem rozmaitych usług społecznych, obejmujących nieoprocentowane pożyczki na cele alimentacyjne, zasiłki dla pozbawionych zabezpieczenia społecznego osób w wieku emerytalnym oraz inwalidów bez środków do życia, a także prowadzeniem zbiorów datków (jałmużny), przeznaczanych na pomoc potrzebującym³⁷.

Nie ulega wątpliwości, że przełomowe znaczenie dla rozwoju bankowości muzułmańskiej miał, opracowany na konferencji ministrów spraw zagranicznych państw muzułmańskich w 1968 roku przez Indie i Pakistan, wspólny projekt alternatywnego systemu banków handlowych, który został ostatecznie zaakceptowany w latach 70. XX wieku i szeroko wspierany głównie przez Arabię Saudyjską³⁸. Nie bez znaczenia był tu także wybuch wojny arabsko-izraelskiej w 1972 roku, który spowodował nie tylko wzrost cen ropy naftowej, ale także znacznie zwiększył wpływy krajów muzułmańskich eksportujących ten surowiec, w wyniku czego mogły one inwestować w rozwój gospodarczy i wspierać rozbudowę systemu bankowego. W rezultacie, w latach 70. banki tego typu funkcjonowały już w około pięćdziesięciu krajach muzułmańskich, choć proces ich tworzenia nie należał do najłatwiejszych³⁹.

Na dynamizację islamskiego systemu bankowego wpłynęły także ustalenia zorganizowanej w 1976 roku międzynarodowej konferencji poświęconej gospodarowaniu w islamie, w której udział wzięli przedstawiciele świata ekonomii, finansów i prawa, deklarując, że należy nie tylko popierać działalność istniejących banków zgodnych z zasadami *szariatu*, ale również apelować do rządów państw muzułmańskich w sprawie tworzenia warunków sprzyjających powstawaniu nowych instytucji tego typu. Uczestnicy konferencji wezwali ponadto do profesjonalizacji funkcjonowania banków muzułmańskich poprzez szkolenie wykwalifikowanej kadry oraz opracowanie strategii rozwoju

³⁷ A. Nazmi, *Bankowość muzułmańska*, dz. cyt.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

systemu bankowego, aczkolwiek podkreślili po raz kolejny brak akceptacji dla rozwiązań finansowych opartych na oprocentowaniu⁴⁰.

Pierwszy bank muzułmański, ukierunkowany stricte na potrzeby indywidualnych klientów został założony w Malezji w lipcu 1983 roku⁴¹. Kraj ten dąży od pewnego czasu do uzyskania statusu finansowego centrum świata muzułmańskiego, choć brak właściwych uregulowań prawnych proces ten wyraźnie hamuje⁴². Do państw aktywnie wspierających bankowość zgodną z prawem muzułmańskim zaliczyć można również Turcję.

Wśród najważniejszych banków islamskich, które odegrały decydującą rolę w rozwoju wielu krajów w Azji oraz Afryce Północnej, wymienić należy następujące (w nawiasie podano daty powstania instytucji):

- Islamski Bank Dubajski (1970), pierwszy w pełnym tego słowa znaczeniu bank muzułmański;
- Bank Muzułmański Fajsala (1975), działający w Egipcie i Sudanie;
- Kuwejcki Dom Finansowy (1977);
- Jordański Bank Muzułmański (1978);
- Muzułmański Bank Bahrajnu (założony 1979);
- Bank Muamalat w Indonezji⁴³.

Na systematyczny wzrost znaczenia bankowości muzułmańskiej wskazują szacunki dotyczące wartości rynku islamskich usług finansowych, która w 2008 roku osiągnęła poziom 1 bln dolarów⁴⁴, zaś – jak przewidują eksperci – do roku 2013 ilość środków finansowych ulokowanych zgodnie z zasadami *szariatu* podwoi się. O potencjale muzułmańskiego sektora bankowego świadczy też fakt, iż obejmuje on około dwustu banków oraz sto islamskich funduszy inwestycyjnych, prowadzących działalność w siedemdziesięciu pięciu krajach, przy czym m.in. w Iranie i Sudanie mamy do czynienia wyłącznie z instytucjami kredytującymi, funkcjonującymi w oparciu o zasady bankowości bezodsetkowej⁴⁵.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ J. Kasprzyk, *Konkurencyjna bankowość islamska*, „Przegląd Finansowy Bankier.pl”, nr 1, 2008 [on-line], www.bankier.pl/wiadomosc/Konkurencyjna-bankowosc-islamska-1714873.html [dostęp: 15.03.2012].

⁴² W 2010 r. transakcje prowadzone w systemie bezodsetkowym w Malezji miały dotyczyć ok. 20% wszystkich transakcji finansowych w kraju. T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

⁴³ A. Nazmi, *Bankowość muzułmańska*, dz. cyt.

⁴⁴ Według szacunków T. Murawskiego, przedstawionych w cytowanej publikacji, wielkość ta w 2009 r. wynosiła 800 mln dolarów. T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

⁴⁵ J. Karwowski, *Krytyka systemu rezerwy cząstkowej...*, dz. cyt., s. 2.

Uwagę zwraca również wzrastające zainteresowanie bezodsetkową bankowością muzułmańską wśród banków zachodnich, które tworzą własne oddziały w krajach islamu, operujące zgodnie z rygorami *szariatu*. Obecnie placówki tego typu posiadają takie banki, jak m.in. Citi Corp., Swiss Banking Corporation, Keinworth Benson of London, Société Générale, Deutsche Bank czy Bank of England⁴⁶. W Polsce popularność pożyczek zgodnych z prawem muzułmańskim wynika przede wszystkim z coraz częstszych inwestycji napływających z krajów islamskich.

5. Bankowość muzułmańska w świetle globalnego kryzysu finansowego

Dyskusja nad formułą funkcjonowania bankowości muzułmańskiej stała się szczególnie ożywiona z uwagi na fakt, iż w dobie światowego kryzysu finansowego instytucje kredytowe islamu notowały dynamiczny, częstokroć dwucyfrowy wzrost⁴⁷. W rezultacie, przedstawiciele krajów muzułmańskich podkreślali niejednokrotnie niezwykłą efektywność proponowanych w ramach omawianego systemu rozwiązań finansowych, podkreślając przy tym nieuchronną i obnażoną przez kryzys niewydolność tradycyjnej bankowości systemu rezerwy cząstkowej⁴⁸.

Przyczyn swoistej odporności rozwiązań opartych na *szariacie* na globalne wahania koniunktury poszukiwano przede wszystkim w respektowaniu fundamentalnych zasad moralnych, wśród których należy w sposób szczególny podkreślić:

- zakaz obrotu towarem niematerialnym, co uchroniło kraje islamskie przed stratami wynikającymi z inwestycji w instrumenty pochodne, obniżając jednocześnie zjawisko spekulacji, w której dostrzegają one przede wszystkim oszukańcze praktyki osiągnięcia korzyści bez pracy i wysiłku⁴⁹;
- kierowana do wszystkich wyznawców islamu zachęta do brania czynnego udziału w życiu gospodarczym jako podstawy stymulowania ogólnego dobrobytu społeczeństwa – sektor bankowy bierze czynny udział we wspieraniu przedsiębiorczości i tworzeniu szans rozwoju gospodarczego we wspólnotach muzułmańskich;
- stabilizujący wpływ bankowości muzułmańskiej na gospodarkę, głównie z uwagi na dbałość banków islamskich o stałe równoważenie aktywów i pasywów.

⁴⁶ T. Murawski, *Islam wkracza w europejski świat...*, dz. cyt.

⁴⁷ Stopa wzrostu muzułmańskiego sektora bankowego ciągle kształtuje się na poziomie 10-15% w skali roku. Tamże.

⁴⁸ J. Karwowski, *Krytyka systemu rezerwy cząstkowej...*, dz. cyt., s. 2.

⁴⁹ Tamże, s. 10.

Sukces mużułmańskiego modelu prowadzenia działalności bankowej może zatem stanowić istotny argument w dyskusji nad etycznymi podstawami funkcjonowania rozmaitych instytucji w gospodarce rynkowej. Decydenci i znawcy specyfiki bankowości islamskiej chętnie podkreślają jej etyczno-religijny charakter, który sprowadza się do poszukiwania zysku w warunkach niewykluczających jednocześnie chęci budowania długotrwałych i wiarygodnych relacji z klientem⁵⁰. W świetle przeprowadzonej analizy można więc stwierdzić, iż mużułmańskie instytucje bankowe tworzą coraz poważniejszą alternatywę dla dotkniętych kryzysem instytucji finansowych Zachodu, które – na wzór swych mużułmańskich odpowiedników – powinny z jednej strony w dużo większym stopniu uwzględniać elementy solidaryzmu społecznego w pogoni za maksymalizacją zysku, z drugiej zaś – na nowo zdefiniować etyczne podstawy stosowania rozmaitych instrumentów finansowych.

~ • ~

Łukasz Kaczmarczyk
Zasady funkcjonowania bankowości bezodsetkowej w islamie
i jej wpływ na życie wspólnoty mużułmańskiej

Streszczenie

Kształt bezodsetkowej bankowości w islamie wywodzi się z rozważań religijnych oraz źródeł prawa, jakimi są Koran, *szariat* oraz *sunna*. Celem artykułu jest ukazanie warunków funkcjonowania bankowości mużułmańskiej w świetle zakazów stosowania oprocentowania, co domaga się niejednokrotnie dość elastycznej interpretacji rygorystycznych pryncypiów prawa mużułmańskiego i kształtuje strukturę oferowanych przez banki produktów oraz ich specyficzną konstrukcję. Niemniej jednak z uwagi na fakt, że – zbudowany na zasadach solidaryzmu społecznego – system ten łączy w sobie respektowanie fundamentalnych zasad etycznych oraz wiarygodność wynikającą z przejrzystych relacji pomiędzy instytucją finansową a klientem, coraz częściej staje się on przedmiotem pogłębionych analiz ekonomicznych i etycznych, stanowiąc systematycznie rosnącą w siłę alternatywę dla dotkniętych kryzysem instytucji finansowych Zachodu.

Słowa kluczowe: bankowość bezodsetkowa, Koran, sharia, sunna, lichwa, banki, solidarność społeczna, etyka, przejrzystość finansowa.

⁵⁰ B. Paxford, *Bankowość islamska...*, dz. cyt.

Łukasz Kaczmarczyk

**The Rules of Functioning of the Interest-Free Banking in Islam
and its Impact on the Lives of Muslim Community**

Abstract

The present author offers a comprehensive review of the rules governing Islamic forms of banking, derived from religious reflection and Islamic sources of law, i.e. Koran, shiaria and sura. Islam completely forbids the concept of paying or receiving any kind of interest. Since almost any financial transaction involves a bank, for that reason avoiding modern banking has become impossible. Islamic legislators have been able to devise an elaborate banking system that encourages revenue generating activities while observing Qur'an's absolute ban on usury. Interest Free Banking derives from religious reflection on Qur'an, sharia and sunna as the sources of Islamic law. Of course, the system does have an impact on the services offered by Islamic banks, e.g. joint venture and partnerships, leasing and other lawful and real economic activities, as well as specific construction of these services. Though often it may be quite difficult to avoid a rather flexible treatment of some more rigorist rules, Interest Free Banking, thanks to its insistence on the principle of transparency between the bank and the client, manages to marry respect for fundamental ethical rules with credibility of all interested parties to a remarkable degree. Tools introduced by the Islamic financial bodies to fulfil their business or profit making requirements attract growing attention among their non-Islamic counterparts, and prompt in-depth analysis from both ethical and economic angles. Interest Free Banking is becoming a viable alternative to western financial institutions afflicted by modern financial crisis.

Key words: Interest Free Banking, Koran, sharia, sunna, usury, banks, social solidarity, ethics, financial transparency.